

Recensioner

Kortexter

Ingmar Persson

Nya Doxa 2008. 156 s. ISBN 978-91-578-0536-2

Ingmar Persson fullbordar med boken *Kortexter* en trilogi märkliga filosofiböcker vars tidigare delar *Stankar* och *Uttänkt* kom ut i början av 90-talet. Böckerna är mycket personliga och handlar framför allt om kampen mellan känsla och förnuft.

De första delarna läste jag med blandade känslor. Jag uppfattade dem som både kraftfulla och repellerande på något sätt, på grund av svärtan och på grund av språket som är en till ytterligheternas gräns hårt driven svenska tung av bilder där varje mening söker det tillspetsade och drastiska. Men nu har jag läst den tredje delen, *Kortexter*, och upplever något paradoxalt. Nämligen att den har ännu mer av det som gjorde mig tveksam till de två första böckerna, men att det också är just det som gör att jag till slut erkänner mig besegrad. Det går inte att bortse från att det här är något högst märkligt och storstilat. Här finns en skönhet i det extrema.

Den enkla tanke som *Kortexter* utvecklar handlar om två övergripande människotyper som har två olika sätt att hantera tillvaron. Den *heteroarkiska* människotypen agerar utåt, bearbetar sin omgivning och försöker anpassa världen efter sina önskemål. Förnuftet är för henne rent instrumentellt och helt underställt denna strävan efter egen tillfredsställelse. Den *autarkiska* människotypen å den andra sidan arbetar snarare med sig själv än sin omvärld; hon vill förstå sig själv och världen och hennes frihet ligger i att hon regeras av sitt rena förnuft i motsats till av de heteroarkiska världsförändrarnas instrumentella förnuft: "Tillvarons fundamentala okontrollerbarhet medför att autarkerna i stället måste skapa säkerhet genom att uppge sin själviska åstundan att världen skall gå dem väl i händer, genom att tillägna sig en kravlöshet som gör dem oavhängiga av omvärldens kast och krängningar" (s. 27).

Redan här kan man tycka att det ligger något av en paradox, eftersom det

enligt Persson är autarkerna, som är både världs- och handlingsfrånvända, som drar de praktiska konsekvenserna av sin filosofi och lever ut den, medan heteroarkerna låter filosofin stanna mellan bok- och tidskriftspär-marna. Men kanske ska man förstå det så här: det är när man filosoferar med utgångspunkt från den heteroarkiska uppfattningen av filosofin som man ser den bara som en tankelek som inte har något speciellt nyttovärde och som därför heller inte kan omsättas på ett handfast sätt. Heteroar-kiskt sett använder man förnuftet antingen för nytta eller för nöje och den akademiskfilosofiska hjärngymnastiken kan man möjligen betrakta som en kombination av dessa två saker. Autarkiskt sett är bruket av förnuftet varken vigt åt nyttan eller nöjet utan en livsnödvändighet – förnuftet finns i tillvaron för att denna ska kunna förstå och hantera sig själv och det är den uppgiften som autarkerna, livsfilosoferna, har tagit på sig. Genom sin antiexpansiva och icke beskäftiga livsstil är autarkerna skonsammare för världen medan heteroarkerna genom sin egenlyttiga, närhets- och artpartiska livsstil ödelägger dess klimat och biologiska mångfald. Den ”motmänsklighet” som Persson beskriver hos sig själv verkar alltså vara ett resultat av en reaktion både på heteroarkernas härjningar och på hans egen högst mänskliga biologi; ett avståndstagande av det expansiva och beställsamma hos andra och det irrationella hos honom själv.

Att författaren alltsedan sin tidiga ungdom har försökt hålla sig på den autarkiska vägen är ingen hemlighet utan är vad den här boken till stor del handlar om. Men ärkeautarken framför alla andra är antikens Diogenes från Sinope. Man kommer tätt inpå denne livsfilosofernas livsfilosof och kufarnas kuf i Perssons skildringar av honom, skildringar som har stor lyskraft: ”Han sändes på luffen av förnuftet, levde som vagabond och tiggare: åt och sov på offentliga platser och ägde inte mer än de torftiga persedlar som han bar. Folk samlar egendom på höjden och längden för att höja sig över eller förlänga distansen mellan sig själva och andra. De sparar långt mer än vad som är behövt för deras egen och avkommans räkning. Vålbärgade och mäktiga uppkomlingar försöker med praktfulla kläder och bostäder befästa sin överlägsenhet, väl medvetna om den svår-överstigliga barriär som pampighet och luxuöst överdåd kan resa – inte förväntar man sig att finna den gamla vanliga mänskliga skröpligheten bakom guldglans. Det krävs en Diogenes’ klarsyn för att inse att i en rik mans hus finns åtminstone en plats där man utan skrupler kan spotta: i hans ansikte” (s. 31). Citatet exemplifierar ännu ett paradoxalt förhållande, nämligen att två motsatser tycks gå hand i hand: Prisandet av förnuftet, självstyret och känslöberoendet sker i en form där ett av de mest utmärkande stildragen är den emotionella frenesin. Var och varannan mening är en pisksnärt utdelad mot något i den mångfald av mänskliga föremål som Persson glatt skänker sitt förakt.

Ännu en observation som kan verka paradoxal: Genom att lämna ut sig själv kan en människa undvika att bli utlämnad åt andra. Hon blir mer oåtkomlig, mindre sårbar och mer oberoende om hon strävar efter att ingenting dölja. Diogenes skämdes inte för sina kroppsfunktioner och flera historier om honom visar att han inte var främmande för att tillfredsställa sina naturbehov offentligt, vilka de än var. Och så fungerar det väl, att vi med vår skam liksom värnar om vårt privata och att den skamlöse genom att avsäga sig det privata heller inte kan bli avslöjad eller invaderad. Persson skriver att Diogenes helt enkelt inte unnade sig något privat och att den ”skenbara utlämningen till brutalitet och närgångna blickar till trots var han därför ointaglig snarare än mottaglig för omvärldens anstormning, beredd som han var att slinka undan genom att avsöndra kroppsdel efter kroppsdel, som ödlor frigör sig genom att tappa sina fasthållna svansar” (s. 35). Och det är svårt att inte känna något liknande inför Ingmar Perssons eget projekt i den här trilogin. Böckerna är så naket självutlämnande och en så fullständig offentlig vädring av de egna innersta drivkrafterna att man utgår från att de bara kan vara skrivna av någon som är tämligen totalt ointresserad av och bekymmerslös inför vad folk som läser ska tycka om det hela.

Autarkerna skyr det partikulära och strävar efter perspektivlöshet, efter det opartiska, neutrala och objektiva: ”Deras håg står efter en universell utsiktspost som höjer sig inte bara ovan jagets slagskugga utan hela den fördunklande antropocentriska atmosfären. De försöker framkultivera ett sinne transparent som tomma luften och ostört av emotionell turbulens, så att de oförovillat kan skärskåda sig själva och världen utanför” (s. 115). I detta sammanhang kommer boken också in på genusfrågor och menar att den feministiska jämställdhetsidén om ”en fifty-fifty distribution av resurser, tjänster, och så vidare mellan könen” (s. 117) är förfelad eftersom den är ett resultat just av ett perspektivtänkande och ett gruppintresse. Detta är en tankegång som jag har lite svårt att förstå. Förklaringen till att könskvotering inte kan ges ett rationellt försvar enligt Ingmar Persson är att män och kvinnor trots vissa förmodade biologiska skillnader rimligen (ur ett evolutionärt perspektiv) måste tänka så pass lika att man inte kan tala om ett speciellt kvinnligt sätt att reflektera och hantera tillvaron på. Likheterna mellan kvinnor och män är för stora för att man ska kunna rättfärdiga jämställdhetstanken med hänvisning till att man måste lämna lika stort utrymme i samhället för både kvinnors och mäns tänkande.

Men anta då att man försvarar jämställdhetsidén med hänvisning just till dessa likheter mellan kvinnor och män och med att peka på att fördelningen av resurser och tjänster mellan män och kvinnor fortfarande

inte speglar denna likhet. Varför ska bara män sitta på positioner med makt och prestige och höga löner och kvinnor vara hänvisade till de blygsammare positionerna om de har samma ambitioner och förmågor som män? Kan man inte misstänka att någon form av oskäligt och orättvist grupptänkande lett fram till det förhållandet? Och kan man då inte tänka sig att man rent provisoriskt borde anlägga ett genusperspektiv för att synliggöra, analysera och råda bot på den orättvisan, till exempel genom kvotering eller något sådant?

Persson menar att problemet med kvoteringstänkandet är att det inte tar hänsyn till de skillnader mellan män och kvinnor som trots de stora likheterna ändå finns: ”de egenskaper som uppträder med olika frekvens och intensitet inom de två könsklasserna kan ju vara fördelningsrelevanta” (s. 117). Alltså, vissa positioner kan kräva förmågor som det ena könet har i större utsträckning än det andra och om så är fallet är det inte orättvist om det könet är överrepresenterat på dessa positioner. Slutsatsen verkar alltså vara att skillnaderna mellan könen är för små för att det ska gå att rättfärdiga jämställdhetstanken med hänvisningen till dem samtidigt som de är för stora för att man ska kunna rättfärdiga jämställdhetstanken genom att hänvisa till likheterna mellan könen! Ur ett manligt perspektiv, även om ett sådant är otillåtet, låter detta nästan för bra för att vara sant.

Men anta att det ändå förhåller sig just så. Följer då den ytterligare slutsatsen att jämställdhets- eller kvoteringstanken är oförsvarlig? Nej, det tror jag inte. För det första måste ju inte jämställdhetstanken ta den allra mest extrema form som föreskriver att *alla* samhällsfunktioner ska vara *exakt* lika fördelade mellan kvinnor och män. Det rimliga är väl att i första hand sikta in sig på de positioner som på något sätt är knutna till makt och status. Därför är det allvarigare om den överväldigande majoriteten av verkställande direktörer och styrelseledamöter i stora börsnoterade företag är män än om nästan alla konsthantverkare är kvinnor. Och det är svårt att se att en sådan fördelning skulle kunna försvaras med hänvisning till någon fördelningsrelevant egenskap hos något av könen. Vad har män som gör dem mer lämpade att leda stora företag?

Men låt oss återigen göra ett antagande, nämligen att män faktiskt av någon anledning skulle vara bättre skickade att leda företag. Jag kan inte tänka mig att det verkligen är så, men låt oss alltså rent hypotetiskt utgå från det – att det finns fler ledartyper bland män än bland kvinnor. Skulle det i så fall inte gå att försvara tanken att det bör vara ungefär lika många kvinnliga som manliga företagsledare? Jag tror att man kan försvara den idén ändå och jag tror att man kan det även om man utgår från Ingmar Perssons egen moralsyn som han beskriver på följande sätt: ”Enligt min uppfattning bildar välvilja och rättvisa de två etiska grundmotiven, och

de omsluter alla varelser med medvetande” (s. 25). Välviljan i det här sammanhanget ska väl framför allt förstås som en vilja till det goda, det vill säga en sorts utilitaristisk eller konsekventialistisk strävan, som alltså är kringgärdad av rättvisehänsyn. Och det framgår klart att rättvisa i detta sammanhang inte handlar om hänsyn till förtjänst: ”Som trålar i kausalitetens galär kan vi inte ta åt oss äran av de framsteg som vi gör, bör vi lika lite känna oss stolta och högförtjänta med anledning av dem, som vi har skäl att skämmas eller generas över våra fel och misslyckanden. Ytterst möjliggörs de nämligen genom gåvor och brister som, moraliskt sett, är slumpmässigt distribuerade” (s. 112). Att det är slumpen som fördelar våra mänskliga egenskaper gör att de blir moraliskt betydelselösa ur fördelningssynpunkt – ”livet är olikhet och lekamliga privilegier som godtyckligt förlänar välstånd och obestånd” (s. 104).

I ljuset av detta verkar man kunna försvara jämställhetstanken även med det hypotetiska antagande som vi gjorde, att män har egenskaper som gör dem skickligare i att leda företag. Om dessa egenskaper, som tveklöst ger ett välstånd när de används i rollen som ledare, i grunden är oförtjänta så finns det inget moraliskt hinder att bortse från dem! När det handlar om fördelning av fördelar (eller för den delen nackdelar) så borde alltså inte ”de egenskaper som uppträder med olika frekvens och intensitet inom de två könsklasserna” vara fördelningsrelevanta! Om en egenskap som i och för sig är fördelningsrelevant, som exempelvis ledaregenskapen, i sin tur har uppkommit genom faktorer som inte är fördelningsrelevanta, nämligen slumpmässigt, är det inte rimligt att fördela utifrån den egenskapen.

Vad som möjligtvis kan ändra på detta förhållande är om de positiva konsekvenserna av en sådan fördelning vida överstiger det negativa moraliska värdet av godtyckligheten – vilket jag gissar är fallet när det gäller ”det tiodubbla antalet våldsdömmar för män” och ett hypotetiskt förslag om att i stället dela dessa dömmar lika mellan kvinnor och män (s. 117) – och om därför grundmotivet för välvilja skulle överrösta det för rättvisa. Men även ur detta perspektiv har jag svårt att se hur man kan argumentera för att det skulle ha så mycket bättre konsekvenser att det finns fler män i viktiga chefspositioner än kvinnor. Jag kan lika gärna tänka mig att det förhåller sig tvärtom. Det finns undersökningar som visar på en större vilja hos män att ta finansiella risker under vissa betingelser (liksom att män generellt har en ljusare bild av sin egen förmåga), och det är inte uppenbart att företag och organisationer och samhället i stort fungerar bättre av att ledas av människor med den typen av personlighet. Muhammad Yunus, känd för sina mikrokreditlån till kvinnor i Bangladesh, menar exempelvis att den senaste finanskrisen kunde ha undvikits om kvinnor snarare än män format de finansiella systemen. Men om

skillnaden mellan män och kvinnor oavsett om det är kvinnorna eller männen som är de bästa chefsämnen är små, vilket ju Persson tänker sig, finns det förmodligen ingen anledning att tro att de negativa nytokonsekvenserna av en framtvungad likafördelning av chefspositioner skulle uppväga de positiva rättvisekonsekvenserna.

Det här blev en lång kommentar till en förhållandevis kortfattad poäng i boken, vilket förstås kan bädda för missförstånd. Min andra kommentar gäller en tankegång som är ett återkommande tema i boken, nämligen att autarkerna väljer att arbeta på sin egen förändring snarare än på att förändra världen. Heteroarkerna, som vi såg, strävar efter att "tämja världen så att den i möjligaste mån tillfredsställer deras önskemål och blir människovänlig" (s. 26) medan autarkerna genom att omstöpa sig själva vill "åstadkomma en passform mellan det egna sinnet och den omkringliggande världen" (s. 27). Jag förstår varför autarkerna inte vill forma världen efter sina själviska och partiska önskemål, eftersom de som sanna universalister inte vill tillmäta sina egna själviska attityder en större vikt än andras. Men autarkerna har ju också moraliska önskemål, vilket ju till och med är ett av grundmotiven till valet av autarki och motmänsklighetens attityd: "Det fanns mer än tillräckligt berättigande för ett sådant oresonligt utbrott av motmänsklighet. Människan trampade nämligen snett redan från begynnelsen. Hon har aldrig kunnat hålla sig i skinnet utan unnade sig omedelbart att gå ut över yttervärlden och vanställa den till oigenkännlighet" (s. 15). Och att autarkerna trots all sin egensinnighet har en stor förmåga till inkännande med varje varelse som lider är också det en av de viktiga poängerna i boken: "När det nu med ett sofistikerat intellekt följer en möjlighet att leva sig in i och åskådliggöra lidandet och misären hos varelser över hela jorden, kommer det tidigare myopiska medlidandet att kunna utsträckas till ett universellt, fastän detta aktiverar oss till handlingar som strider mot vårt egenintresse. Två egenskaper som var för sig är till innehavarens bästa, ett instinktivt medlidande och en förnuftskänslighet hos motivationen, kan således med förenade krafter spräcka självbevarelsens tvångströja, om än bara undantagsvis" (s. 74–75).

I den sista meningen talas det uttryckligen om handlingar sprungna ur medkänslan och förnuftet; men varför nöjer man sig i så fall med att arbeta med sig själv i stället för att förbättra världen, alltså inte förändra världen utifrån sitt egenintresse utan snarare i enlighet med sina *moraliska* önskemål? Självcentrismen, men inte själviskheten, är en av autarkernas utmärkande egenskaper, som boken gång på gång återkommer till: "Autarkerna är egna hemsarkitekter som bygger inombords snarare än så att det går ut över omvärlden. Med Epiktetos delar de in världen i det yttre, som undandrar sig deras makt, och det inre, som ligger under

deras domvärjo och som utgör deras arbetsmaterial. De skulpterar sig själva för att passa in i yttervärlden framför att med våld eller list försöka tvinga den till överensstämmelse med deras vilja. Deras liv är en övning i att avstå och att ta avstånd, i att försaka och ta farväl” (s. 84). Men än en gång förstår jag inte riktigt varför man som autark bara ser alternativen att förändra världen efter sina själviska önskemål eller att förändra sina själviska önskemål efter hur världen faktiskt ser ut och fungerar. Varför inte göra världen bättre i den mån det går och göra allt man kan för att lindra effekterna av heteroarkernas framfart?

Jag kan tänka mig några möjliga svar på den frågan.

För det första, just det som antyds i det sista citatet och som kan rubriceras som ett slags ödmjukhet. Denna autarkernas anspråkslöshet har många aspekter och en av dem yttrar sig just i insikten om den egna begränsade förmågan, inte minst förmågan att uppnå säker kunskap i etiska frågor, men också förmågan att förändra världen. Men inget av dessa osäkerhetsförhållanden tycks obestridligt, inte ens ur autarkernas eget perspektiv. Den universalistiska eller opartiska hållningen verkar enligt Persson tämligen ovedersäglig. Och om nu heteroarkerna har förmågan att åstadkomma så mycket elände med sitt själviska projekt, varför skulle inte autarkerna kunna åstadkomma åtminstone vissa förbättringar med sitt osjälviska? Jag ser inte varför det skulle vara omöjligt. Att vi skulle vara predestinerade till undergång är något som Persson själv motsätter sig (s. 21).

För det andra skulle svaret kunna handla om deontologi, att var och en i första hand ansvarar för effekterna av de egna handlingarna och att det är viktigare att inte själv ställa till med dåligheter än att förhindra eller avhjälpa dåligheter som andra åstadkommit. Se i första hand till att själv leva klimatvänligt; det är inte lika viktigt att aktivt motverka effekterna av andras livsstil! Men kan man ge förnuftiga skäl för en sådan position och är det inte under alla omständigheter en position som kräver att det finns en moralisk grundmotivation som går utöver välviljan och rättvisan?

Den tredje möjligheten är att det faktiskt just är en irrationell hållning. Autarkerna förbannar heteroarkernas framfart och allt lidande som följer i dess spår men gör inget riktigt konstruktivt för att stoppa den och för att minska detta lidande. Man nöjer sig med att känna medlidande, trots att det förnuftiga vore att arbeta med den verklighet som är dess föremål. För det kan väl inte vara så att tvivlet på den yttre verklighetens existens förhindrar att man tar andras lidande på allvar? Och är i så fall detta en del i den filosofiska kollaps som Persson menar att autarkerna obehövtligen rör sig mot?

Det finns ytterligare ett möjligt svar, som är en utvidgning av det förra och som jag kanske skulle vara beredd att se som det troligaste alternativet, nämligen att detta ska läsas varken som fackvetenskap eller populär-

vetenskap med absoluta krav på konsistens utan snarare som filosofisk skönlitteratur. Både språkligt och tankemässigt bör man låta sig föras med och njuta av visionerna snarare än att plocka i texten med lupp och pincett. Det här är filosofiska epigram vars storslagenhet inte påverkas nämnvärt av att man inte alltid förstår exakt hur det hela hänger ihop.

DAN EGONSSON

Till relativismens försvar: Några kapitel ur relativismens historia; Boas, Becker, Mannheim och Fleck

Bosse Holmqvist

Symposion 2009. 301 s. ISBN 978-91-7139-810-9

Den svårfångade relativismen: En uppslagsbok

Red. Sven-Erik Liedman, Torbjörn Tännsjö och Dag Westerståhl

Thales 2008. 246 s. ISBN 978-91-7235-069-4

Vad är relativism? Det är svårt att ge en entydig innebörd åt begreppet relativism. Vissa kritiker av relativismen hävdar att en relativistisk position innebär att alla ståndpunkter är lika goda och därför är utbytbara mot varandra. De hävdar att kunskap enligt relativismen är helt och hållet subjektiv så att vad som är "sant för mig" inte behöver vara "sant för dig" och vice versa. En annan vanlig invändning är att relativister också är ontologiska relativister, dvs. anhängare av tanken att fakta och verkligheten är relativ till olika ståndpunkter. Relativismen leder i slutändan, menar de, till uppgivenhet och nihilism och till en misstro gentemot vetenskap och förnuftig argumentation. Denna inställning, brukar det heta i en patosfylld slutkläm, är farlig eftersom vi idag står inför globala hot mot miljö och hälsa som bara vetenskapen kan råda bot på. Det vore därför ödesdigert ge upp tron på ett absolut sannings- och kunskapsbegrepp.

Förespråkare för relativistiska tankegångar känner inte igen sig i kritikernas porträtt. De hävdar att man kan skilja mellan goda och dåliga ståndpunkter också utifrån lokala och kontextuella giltighetskriterier. Även de som menar sig bedöma kunskap efter absoluta måttstockar rör sig i själva verket, menar relativisterna, med lokala och historiskt bestämda giltighetskriterier. De är bara inte medvetna om det. Relativisterna tar inte heller sin utgångspunkt i individer, utan i kollektiv av olika storlek, t.ex. kulturer, forskningstraditioner, språkgemenskaper. Kunskapen relativiseras således i förhållande till kollektiv och inte till enskilda individer. Relativister förnekar inte heller att det finns olika typer av data som tjänar som mer eller mindre oproblematiske utgångspunkter för vetenskap och argumentation. Relativismens problem hänför sig i stäl-